

# ONBEKEND IS ONBEMIND

## De vroege Middeleeuwen in het westen & noordwesten van Oost-Vlaanderen, gezien vanuit archeologisch perspectief

Wim De Clercq<sup>1</sup>

### I. Inleiding

De kennis van de laat-Romeinse - vroegmiddeleeuwse bewoning (4de-8ste eeuw) in het gebied ten westen en ten noordwesten van Gent was, tot voor enkele jaren, zo goed als onbestaand<sup>2</sup>. Door de toename van het aantal prospecties en door controle van bouwwerven kwamen de laatste jaren<sup>3</sup> echter enkele archeologica en nederzettingssporen uit deze perioden aan het licht. Het is onze bedoeling om in deze bijdrage deze sites en hun vondsten voor te stellen en wat dieper in te gaan op het archeologische materiaal, waar dit mogelijk blijkt. Tevens moet duidelijk worden dat het ogenschijnlijk gebrek aan vondsten en sites dat vroeger heerste, in eerste instantie te wijten is aan een té rigide interpretatie van verspreidingskaarten, i.e. een foutieve inschatting van het belang van de onderzoeks-distributie en de regionale variatie in intensiteit van onderzoek. We benadrukken dat dit onderzoeks-domein in deze specifieke regio zich echt nog in de kinderschoenen bevindt. Bijgevolg dient onderstaande bijdrage slechts als inleiding voor eventueel verdergezet onderzoek te worden beschouwd.

### II. De sites

#### II. 1. Bachte-Maria-Lerne (Deinze)

##### *Localisatie.*

Deze site werd in de zomer van 1996 ontdekt, op een 16 m hoge, dominante

---

<sup>1</sup> Rostraat 12; 9850 HANSBEKE. Dank aan Y. Hollevoet, H. Thoen & L. Bauters voor het nalezen van de tekst.

<sup>2</sup> Zie vooral de opvallende leegte voor het hier besproken gebied in het overzicht geboden bij: Van Der Gucht K, 1985. De Merovingische periode in Oost-Vlaanderen. *VOBOV-Info* 20, pp. 16-20.

<sup>3</sup> De aanzet van dit artikel werd gevormd naar aanleiding van de vondsten gedaan in het kader het project "De Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland" (promotor Prof. dr. H. Thoen, Vakgroep Archeologie & Oude Geschiedenis, Universiteit Gent). Deze studie bracht niet alleen tientallen Romeinse vindplaatsen aan het licht, maar leverde ook interessante gegevens op over de aanwezigheid van prehistorische en vroegmiddeleeuwse bewoning. Vandaar deze bijdrage.

zandrug op het interfluvium tussen de Leie en de Kale. Op deze plaats konden we bij terreinprospectie en in een sterk gebioturbeerde laag in de gracht van een voedersilo, een uitgebreid gamma aardewerk recupereren. De vondsten wijzen duidelijk op de aanwezigheid van een laat-Romeinse en vroegmiddeleeuwse nederzetting.

### *Het aardewerk*

De handgevormde waar is meestal matig hard gebakken en overvloedig verschaald met rode kleibrokjes. De wanden zijn plaatselijk tot egaal mooi gepolijst. Bij de vormenschat kon een rand van een pot met zwak S-vormig profiel (Fig.1,1) worden onderscheiden<sup>4</sup>. Het voorkomen van handgevormde waar in deze techniek zou als typisch fenomeen voor de Scheldevallei gelden<sup>5</sup> en kan slechts algemeen in de Merovingische tijd worden gedateerd.

Bij het gedraaide aardewerk vermelden we in eerste instantie een verzorgde, soms mooi gegladde en hard gebakken groep met gelaagde structuur, resulterend uit een afwisseld reducerende en oxiderende bakking. Er konden enkele vormen worden herkend, waaronder een wandscherf van een *biconus*, met twee onduidelijke restanten van een rolstempelpatroon (niet afgebeeld.) en een naar buiten gebogen rand (Fig.1,2). In deze techniek werd verder één scherf afkomstig van een tuitpot (een zgn. *souted pitcher*) aangetroffen. Het voorkomen van deze techniek met Romeinse antecedenten<sup>6</sup> is frequent op Merovingische sites, en zou algemeen uit de periode 6de-8ste eeuw dateren, hoewel uitlopers naar de 9de-10de eeuw voorkomen<sup>7</sup>. Macroscopisch onderzoek op het materiaal van Kerkhove laat verschillende potentiële productieregio's veronderstellen, o.a. Noord-Frankrijk en de Eifelstreek<sup>8</sup>.

Bij de Eifelwaar vermelden we drie randen van potten met verdikte, naar buiten gebogen rand. De stukken werden vervaardigd in oranje, hard gebakken

---

<sup>4</sup> Kerkhove type 21: Rogge M., 1981. Een Merovingische nederzetting in Avelgem-Kerkhove. In: Van Doorselaer A. (red.), *De Merovingische beschaving in de Scheldevallei. Handelingen van het internationaal colloquium Kortrijk 28-30 oktober 1980*. Westvlaamse Archaeologica-Monografieën II. Kortrijk. p.91.

<sup>5</sup> Rogge M. en Van Doorselaer A., 1990. Handgevormd aarden vaatwerk uit de laat-Romeinse en volksverhuizingstijd in Scheldevallei en kustgebied. *Westvlaamse Archaeologica*, 6, I, pp. 13-17

<sup>6</sup> Rogge, 1981, pp. 97-98.

<sup>7</sup> Demolon P. & Verhaeghe F., 1993. *La céramique du Vème siècle au Xème siècle dans le Nord de la France et la Flandre belge: état de la question*. In: Travaux du groupe de recherches et d'études sur la céramique dans le Nord-Pas-de-Calais, Actes du Colloque d'Outreau (10-12 avril 1992), Nord-Ouest Archéologie, hors-série, pp. 391-2.

<sup>8</sup> Rogge, 1981, pp.77-8 en 97-8.

Mayenwaar en kunnen typologisch tot type Alzey<sup>9</sup> 32 (Fig.1, 3-5) gerekend worden. Deze vormen dateren vooral uit het einde van de 4de - eerste helft 5de eeuw<sup>10</sup>. Twee randscherven (waarvan Fig.1, 6) in oranje-rode Mayenwaar behoren tot borden type Alzey 29/34<sup>11</sup> en kunnen in de 4de eeuw worden gedateerd. Een zwak driehoekig geprofileerde randscherf (Fig.1,7) van een kan (*Einhenkelkrug*) type Hüssong-Cüppers<sup>12</sup> 46b/Böhner<sup>13</sup> D6b en een bandvormige, licht ondersneden rand van een kruik type Böhner D6a (Fig. 1, 8) dateren wellicht uit de 5de-6de eeuw. Een verdikte, uitstaande rand van een *Wölbwandtöpf* in Mayenwaar (Fig. 1, 9) kan algemeen in de periode 6de-8ste eeuw worden gesitueerd. Verder werden een vijftigtal wandscherven en een aantal bodemfragmenten in Mayenwaar aangetroffen. Het betreffen hard tot zeer hard gebakken, mineraalrijke producten van roze, gele, bruine of grijze kleur. Vermelden we tenslotte de aanwezigheid van een wandscherf in Badorfwaar, daterend uit de laat-Merovingische tot Karolingische periode.

Enkele grijze, vrij dunwandige scherven (< 4 mm) met fijne kwartsverschraling horen ofwel in de Merovingische, ofwel in de Karolingische tijd thuis. Vormen konden er niet of nauwelijks worden herkend. Slechts een klein wandscherfje van een pot, versierd met een fijn rolstempelpatroon met kleine driehoekige motieven (niet afgebeeld) dient te worden aangehaald.

Naast het Merovingisch aardewerk, werden er vondsten aangetroffen uit de steentijd, de metaaltijden en de Romeinse tijd (o.a. een scherf Centraal-Gallische *terra sigillata*, *tegulae*, *imbrices* en een *tubulus*-fragment). Enkele scherven uit de volle en late Middeleeuwen wijzen eerder op een mestspreidingspatroon. Een aantal handgevormde scherven kan onmogelijk met zekerheid aan één welbepaalde periode worden toegewezen. Al deze elementen suggereren een vorm van topografische continuïteit op deze strategische plaats, vlakbij de Leie en de Kale.

#### *Een parel in glaspasta*

Eén prospectievondst is opmerkelijk en er dient dan ook wat langer bij stilgegaan te worden. Het betreft een fragment van een "spinschijf" in glaspasta (Fig. 1,10). Het stuk heeft een afgeplatte onderzijde en een conische, zwak geribde en

<sup>9</sup> Unverzagt W., 1916. *Die Keramik des Kastells Alzei*. Materialien zur römisch-germanischen Keramik, II. Frankfurt.

<sup>10</sup> Willems W.J.H., 1986. *Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Area*. Amsterdam. (pp. 168-70, type 3).

<sup>11</sup> Unverzagt, 1916, p.34.

<sup>12</sup> Hüssong L. & Cüppers H., 1972. *Die Trieren Kaiserthermen. Die spätrömische und frühmittelalterliche Keramik*. Trierer Grabungen und Forschungen, Band I, 2. Mainz-am-Rhein.

<sup>13</sup> Böhner K., 1958. *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes. Germanische Denkmäler der Völkerverwanderungszeit*, Serie B, 1, Berlin.

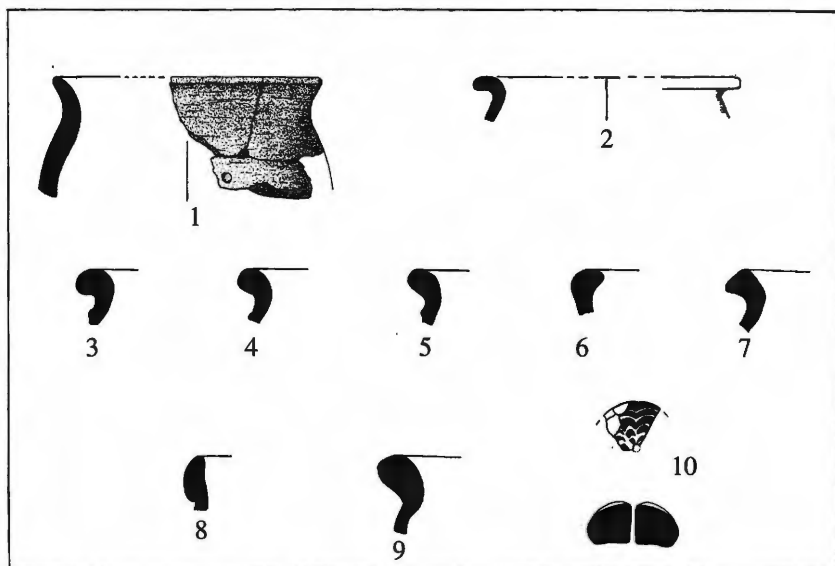


Fig. 1. Laat-Romeinse en Merovingische vondsten van de site Bachte-Maria-Leerne-Kouter. (schaal 1/3)

oplopende wand en bovenzijde. Het werd vervaardigd uit een opaak zwarte glaspasta en is versierd met een kransvormig golfpatroon door middel van draden in witte glaspasta. Deze versiering loopt door de centrale opening. Slechts een kwart van de totale straal is bewaard (diameter = 440 mm). De hoogte is maximaal bewaard en bedraagt 175 mm. Wellicht hoort dit stuk thuis bij de Germaanse / Merovingische, zgn. *Melonen- of Rosettenwirtel*.

Guido<sup>14</sup> noteert dat het gebruik van ondoorzichtige parels en kralen in zwarte glaspasta ten vroegste vanaf de 5de eeuw voorkomt in Engeland en Ierland. De vroegmiddeleeuwse datering wordt onder andere bevestigd door gegevens uit de Merovingische begraafplaats van Nouvion-en-Ponthieu<sup>15</sup> waar de stukken als *terminaisons de cordelières* (= einden van gordelkoorden) worden beschouwd<sup>16</sup>. Vormelijk en technisch identieke exemplaren komen er voor in graven uit de fazen A, B en C, d.i. tussen 485 en 530/40. Een gelijkaardig stuk werd aangetroffen in graf 295 te Lavoye<sup>17</sup> en dateert uit fase A/B/C, dit is eind 5de-

<sup>14</sup> Guido M., 1978. *The glass beads of the Prehistoric and Roman Periods in Britain and Ireland*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, XXXV., p.15.

<sup>15</sup> Piton D., 1985. *La nécropole de Nouvion-en-Ponthieu*. Dossiers Archéologiques et Culturels du Nord et du Pas-de-Calais, 20. Berck., graven 181, 250, 273 en vooral 264.

<sup>16</sup> Idem, p. 261 en Pl. 137, 8-11.

<sup>17</sup> Joffroy R., 1974. *Le cimetière de Lavoye. Nécropole Mérovingienne*. Paris, p.70 & Fig. 53.

6de eeuw<sup>18</sup>. In Krefeld-Gellep<sup>19</sup> zijn deze "spinschijven" aanwezig in Stufe II en III, dit is grosso modo tussen 450 en 600 na Chr. Vermelden we tenslotte een volledig identiek exemplaar uit Keulen<sup>20</sup>. Gelijkvormige stukken, tevens met witte glasdraadversiering maar met een doorzichtig lichaam in groene (of gele of bruine) glas pasta komen tevens frequent voor in Merovingische context<sup>21</sup>. In Germaans gebied blijken de *Rosettenwirtel* blijkbaar vooral in 6de eeuwse contexten uit de Thüringsche en Alamannische cultuursfeer teruggevonden te worden, terwijl de *Melonenwirtel* zowel in 5de- als in 6de-eeuwse graven voorkomen<sup>22</sup>.

Hoewel de meerderheid van dergelijke stukken werd aangetroffen in funeraire context, vermelden we een fragment uit de Merovingische nederzetting van Brébières,<sup>23</sup> uit een context (V10) gedateerd tussen 525 en 600. De schijnbaar sterke gebondenheid van deze voorwerpen aan funeraire contexten kan wellicht voor een deel worden verklaard door de wanverhouding die er bestaat tussen het groot aantal onderzochte grafvelden enerzijds en de weinig of niet onderzochte nederzettingen anderzijds.

Er dient dus een duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen de normale parels en deze grote, dikwijls iets meer conisch afgewerkte stukken die vormelijk sterk naar de spinschijfjes toeneigen<sup>24</sup>. Typologische parallellen zijn bij de parels ten andere niet of nauwelijks aanwezig<sup>25</sup>. Dat deze siervoorwerpen een oudere

<sup>18</sup> Perin P., 1980. *La datation des tombes mérovingiennes: histoire, méthodes, applications*. Genève, Droz, Fig.143.

<sup>19</sup> Pirling R., 1966. *Das Römisch-Fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep*. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts - Rheinisches Landesmuseum Bonn des Landschaftsverbandes Rheinland. Berlin, pp. 211-2.

<sup>20</sup> Fremersdorf F., 1955. *Das Fränkische Gräberfeld Köln-Müngersdorf*. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt-am-Main. Berlin. (2 delen), Graf.122, nr.12.

<sup>21</sup> zie bijvoorbeeld Roes A., 1953. *Quelques remarques sur la verrerie Francque.*, *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek.*, 4, pp. 14-18 en Pl.IV.

<sup>22</sup> Grünwald Chr., 1988. *Das Alamannische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch-Schwaben*. Materialhefte zur Bayerische Vorgeschichte. Reihe A. Fundinventare und Ausgrabungsbefunde, Bd. 59, p. 117.

<sup>23</sup> Demolon, 1972. *Le village mérovingien de Brébières. Mémoires de la Commission Départementale des Monuments Historiques du Pas-de-Calais*, 14, p.150, Fig. 48,113.

<sup>24</sup> Piton, 1985, p. 261; Röber R., 1991. *Die Spinnwirtel der spätsachsichen Siedlung Warendorf. Ein Beitrag zur Rolle frühmittelalterlicher Spinnwirtel in de Tracht und im Totenbrauchtum*. Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe (Münster), jg. 6, B, pp. 1-21.

<sup>25</sup> Berthelot S., 1995. *Objets de parure en pâte de verre et en ambre de la fin du IIIe au VIIe siècle en Basse-Normandie. Archéologie Médiévale*, pp. 1-26. Sasse B. & Theune C., 1996. Perlen als Leittypen der Merowingerzeit. *Germania* 74, pp. 187-231.

oorsprong bezitten, kan blijken in de *magische Schwertanhänger* daterend uit de Hoge Keizertijd maar gevonden in het Midden-Europese *barbaricum*<sup>26</sup>.

Het onderscheid tussen parels, gewone ceramische of benen spinschijven en versierde glazen spinschijven wordt duidelijk gemaakt door Fremersdorf, die de laatste groep blijkbaar exclusief als bijgaven in vrouwelijke graven aanziet<sup>27</sup>. Hij merkt trouwens op dat de positie in het graf van glazen spinschijven verschilt van deze van ceramische spinschijven<sup>28</sup>, wat meteen ook een duidelijk functioneel verschil tussen beide suggereert. De glazen exemplaren blijken vrijwel steeds op het bekken of tussen de bovenbenen gelegen te zijn, in tegenstelling tot de spinschijven in ceramiek of been die geen echt "vaste" positie in het graf bekleden, tenzij soms op of rond het bovenlichaam<sup>29</sup>. De grafvondsten maken dus duidelijk dat het noch gewone spinschijven, noch gewone parels of kralen zijn, maar eerder stukken met een amulet karakter<sup>30</sup>. Piton<sup>31</sup>, Grünwald<sup>32</sup> en Röber<sup>33</sup> zien ze terecht als eindpunten van de gordelkoord, onder meer gezien de vondstomstandigheden en de vondstassociaties in de graven.

Deze voorwerpen kenden blijkbaar een Centraal- en Midden-Europese oorsprong. Met de expansie van de Germaanse bevolkingsgroepen in de 4de en de 5de eeuw, raakten ze verspreid naar het westen toe waar ze relatief frequent voorkwamen in de vroege fazen van de Merovingische begraafplaatsen. Naar het eind van de 6de eeuw werden ze schaarser om te verdwijnen in het begin van de 7de eeuw. Qua gebruik mag een relatie met de versiering van de gordelkoord (eindpunt ervan) verondersteld worden.

---

<sup>26</sup> Het betreft onder andere Zuid-Russische exemplaren in meerschuur: Tempelmann-Maczynska M., 1985. *Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im Mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen, Band 43: Gruppe XXVI: "Kegelförmiger und abgeflachte Perlen oder Magische Anhänger".

<sup>27</sup> Fremersdorf, 1955, p.128. Het voorkomen van versierde glazen spinschijven werd vrij recent als een typisch kenmerk van vrouwegraven uit de zesde eeuw aangehaald: Bertram M.(red.), 1995. *Merovingerzeit. Die Altertümer im Museum für Vor- und Frühgeschichte im Museum für Vor- und Frühgeschichte*. Staatliche Museen zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz, p.47.

<sup>28</sup> Idem, p.128.

<sup>29</sup> Röber, 1991, p.10.

<sup>30</sup> Arends U., 1978. *Ausgewählte Gegenstände des Frühmittelalters mit amuletkarakter*, (Phil. Diss. Univ. Heidelberg), pp.451-455: rosette wirtel

<sup>31</sup> 1985, p.261.

<sup>32</sup> 1988, p. 116.

<sup>33</sup> 1991, p.10.

## II.2. Vosselare ( Nevele)

Ongeveer 2 km ten noorden van de site te Bachte-Maria-Leerne, werd bij een proefopgraving van een bronstijdcel en een veronderstelde protohistorische percelering, een Merovingische scherf aangetroffen<sup>34</sup>. Het stuk bevond zich in een greppel met platte bodem. Behalve deze scherf werden in deze structuur geen andere archeologica aangetroffen. Qua vorm en vulling onderscheidde het spoor zich van de protohistorische sporen<sup>35</sup>. De vondst omvat een handgevormde scherf, verschaald met vrij grove (ca. 3 mm) rode kleibrokjes. Over de Merovingische datering van deze scherf bestaat weinig twijfel. Het stuk is overigens volkomen gelijkaardig aan het handgevormde materiaal uit de site te Bachte-Maria-Leerne. Ook hier is de vindplaats op een zandrug nabij de Kale gelegen. Op minder dan 300 m afstand vonden we bij terreinprospectie een handgevormde scherf, overvloedig verschaald met rode kleibrokjes. Deze scherf werd aangetroffen in een Romeinse oppervlakteconcentratie<sup>36</sup>. Wellicht wijzen deze beide vondsten op de aanwezigheid van een Merovingische nederzetting in de onmiddellijke buurt.

## II.3. Nevele

Naar aanleiding van baggerwerken aan de Poekebeek te Nevele-Kerrebroek werd, samen met het slib, heel wat archeologisch materiaal op de omgevende akkers verspreid. Naast het zeer talrijk, Romeins materiaal (dakpannen, tubuli, mortel, enz.), wellicht te associëren met de op de tegenoverliggende oever gesitueerde Romeinse steenbouwsite<sup>37</sup>; troffen we er ook enkele scherven aan uit de late ijzertijd, de volle en de late Middeleeuwen. Eén handgevormde scherf hoort op basis van een zeer overvloedige verschraling met grove, rode kleibrokjes vrijwel zeker thuis in de Merovingische periode. Toch dient deze vondst, net als andere prospectievondsten, met de nodige kritiek te worden geïnterpreteerd. Het betreft immers een losse vondst, afkomstig uit een beek, dus mogelijk materiaal dat werd verplaatst.

<sup>34</sup> Bourgeois J. & De Mulder G., 1992. Een grafheuvel uit de bronstijd en prehistorische perceleringen. Opgravingen 1990 op de Kouter te Vosselare. *Het Land van Nevele*, XXIII-4, p.253.

<sup>35</sup> Persoonlijke mededeling J. Bourgeois en G. De Mulder.

<sup>36</sup> Voor alle duidelijkheid dienen we te vermelden dat het hier geen Romeins doliumfragment betreft. Dolia blijken immers vaak verschaald met rode kleibrokjes. Ze onderscheiden zich echter van het Merovingisch materiaal door hun grote wanddikte, hun overwegend grove klei met lichtgrijze kern en beige, korrelige wanden. De vroeg-middeleeuwse stukken zijn meestal veel dichter verschaald, dunwandiger en vervaardigd uit een fijnere klei met zwarte tot zwartbruine kern en wanden. Niet zelden werden de wanden geglad of gepolijst.

<sup>37</sup> De Clercq W., & Thoen H., 1997. Archeologie in een serre. Proef-opgravingen op een Romeinse steenbouw te Nevele (O.-VI.). *VOBOV-Info*, 46, pp. 9-15.

### II. 3. Drongen (Gent)

Vlakbij een bocht in de Leie (Drongen-Heilig-Huizeken) werd een ruimtelijk duidelijk afgebakende concentratie aardewerk uit de Romeinse en Merovingische periode gelocaliseerd bij terreinprospectie. De vondsten vormden reeds eerder het voorwerp van een uitvoerige analyse<sup>38</sup>. De auteurs onderscheidden naast Eifelwaar enkele handgevormde producten. Bij de vondsten vermelden we tenslotte een bronzen gelijkarmige beugelfibula, de enige Merovingische metaalvondst die in het gebied tot nu toe is gekend.

#### II.4.1. Aalter-Parking

Bij noodopgravingen in 1996, werd vlakbij de kerk van Aalter, een kuil met laat-Romeins of Merovingisch aardewerk aangetroffen.<sup>39</sup> Publicatie van deze context wordt in het vooruitzicht gesteld.

#### II.4.2. Aalter-Houtem

Naar aanleiding van archeologisch noodonderzoek van een Gallo-Romeinse waterput, werd ca 30 m ten zuiden van deze structuur een groot fragment van een schaal aangetroffen die, gezien het geknikte profiel, in de vroege La Tène-fase werd gedateerd<sup>40</sup>. Deze datering is echter ontegensprekelijk een millenium te oud. De vorm is immers een standvoetschaal wiens verspreiding in oorsprong in het Noord-Nederlandse en Noord-Duitse kustgebied (onder andere Holstein) gesitueerd is, en bijgevolg in de context van de Germaanse cultuursfeer dient te worden geïnterpreteerd<sup>41</sup>. Als datering mag de 5de eeuw worden aangehaald.

#### II.4.3. Aalter

Volgens A. de Loë<sup>42</sup> werd in Aalter een munt van keizer Constantinus I (307-337) aangetroffen. Verdere specificaties ontbreken. Nog onduidelijker is de vermel-

---

<sup>38</sup> Bockstael Ph. & Van der Haegen G., m.m.v. Heyse I. en Vanmoerkerke J., 1985. Het Heilig Huizeken te Drongen. Een archeologisch Rapport. *Stadsarcheologie*, jg. 9, 1, pp. 2-28.

<sup>39</sup> Opgraving Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (St. Van Bellingen) en L. Bauters, provinciaal archeoloog Oost-Vlaanderen

<sup>40</sup> De Laet S.J. & Van Doorselaer A., 1976. *La-Tèneschaal uit Aalter-Houtem*. *Kultureel Jaarboek der Provincie Oost-Vlaanderen*, 2, p.15.

<sup>41</sup> Rogge en Van Doorselaer, 1990, Fig. 2, 2.

<sup>42</sup> de Loë A., 1937. *Belgique Ancienne. Catalogue descriptif et raisonné*. Brussel, p. 231.



ding van de vondst van een merovingisch (?) mes<sup>43</sup>.

### II.5.1 Maldegem-Ede (W. De Clercq & H.Thoen)

Bij een werfcontrole<sup>44</sup> naar aanleiding van de herinrichting van de oevers en de onmiddellijke omgeving van de Ede, werd in het voorjaar van 1997 in een sleufwand een kuil vastgesteld (Fig.2). Bij onderzoek bleek dat het aangetroffen spoor *in situ* zich situeerde onder een ca. 1 m dik pakket opgevoerde grond. Aangezien de zone grotendeels bedekt is door bos, konden geen bijkomende elementen meer ingewonnen worden. De structuur kende duidelijk verschillende opvullingsfazen en bevatte, naast een tegula-fragment en verschillende brokken met organisch materiaal verschaalde leem, een tiental handgevormde scherven welke zonder uitzondering werden vervaardigd in de *grass-* of *chaff-tempered* techniek<sup>45</sup>. Er werd slechts één vorm herkend. Het betreft een rand en schouder van een pot met eenvoudig opstaande, licht geprofileerde rand (Fig.3) en zwak gemarkeerde schouder. De techniek met soms overvloedige organische verschraling, is vanaf de 5de tot het begin van de 8ste eeuw aanwezig op sites in de kustvlakte<sup>46</sup>, hoewel er zeker geen exclusieve verspreiding in die regio is. Ook meer landinwaarts zijn vindplaatsen gekend die aardewerk in deze techniek opleverden. Te vermelden in dit verband zijn: Emelgem<sup>47</sup>, Kruishoutem<sup>48</sup>, Erps-Kwerps<sup>49</sup>, Sint-Gillis-Waas<sup>50</sup>, Sint-Martens-Latem<sup>51</sup> Velzeke en Gent-Sint-

<sup>43</sup> Van Duyse H., 1850. *Museum voor Oudheidkunde der Stad Gent. Beschrijvende catalogus*. Gent., p. 88, n°1473.

<sup>44</sup> Ph. Crombé & W. De Clercq.

<sup>45</sup> Hollevoet Y., 1993. *Céramiques d'habitats mérovingiens et carolingiens dans la région d'Oudenburg (Flandre Occidentale, Belgique)*. In: Travaux du groupe de recherches et d'études sur la céramique dans le Nord-Pas-de-Calais, Actes du Colloque d'Outreau (10-12 avril 1992), Nord-Ouest Archéologie, hors-série, pp.197-199; Hamerow H.F., Hollevoet Y. & Vince A., 1994. Migration period settlements and "Anglo-Saxon" pottery from Flanders. *Medieval Archaeology*, XXXVIII, pp. 1-18.

<sup>46</sup> Hollevoet, 1993.

<sup>47</sup> Hollevoet Y., 1992. Early-Medieval Hand-made Pottery from settlement sites in Coastal Flanders (Belgium). In: Jennings S. & Vince A. (eds.). *Medieval Europe 1992: Technology and Innovation. Pre-printed papers*, 3, pp. 219.

<sup>48</sup> Bauters L. & Braeckman K., 1995. *Kruishoutem-Eierveiling. Een kuil uit de vroege Middeleeuwen. Monumentenzorg en Kunstpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen*, pp. 153-154.

<sup>49</sup> Verbeeck M., 1994. Vijf opgravingscampagnes te Erps-Kwerps (1987-1991). Een bewoningscontinuïteit van de prehistorie tot de Middeleeuwen. *Acta Archeologica Lovanensia*, 33, p.76.

<sup>50</sup> Hollevoet Y. & Van Roeyen J.-P., 1992. Germanic settlers at St.-Gillis-Waas. *Archeologie in Vlaanderen*, II, p.219.

<sup>51</sup> Vermeulen F., 1989. *Kelten, Romeinen en Germanen tussen Leie en Schelde. Archeologische vondsten in St.-Martens-Latem en in het zuiden van de Vlaamse zandstreek*. *Scholae Archeologicae*, 10, p. 76.

Macharius<sup>52</sup>. Maldegem sluit eerder aan bij het complex van de gebieden onder invloed van de kust. Dergelijk aardewerk komt onder andere ook voor op Noord-Franse kustsites en op Angelsaksische sites aan de kust van Britannia<sup>53</sup>. Hoewel deze opmerkelijke parallellen minstens een band of een zelfde invloed suggereren tussen de populaties aan beide zijden van het kanaal<sup>54</sup>, is het niet ondenkbaar dat wat Vlaanderen betreft, deze invloed zich in de toekomst op een meer duidelijke basis verder binnenlands manifesteert. Veel hangt immers af van de ontoerijkende stand van onderzoek voor het gebied tussen Gent en Brugge, waar het sinds jarenlang ontbreken van uitgebreid nederzettingsonderzoek en dus van bruikbare contexten, contrasteert met het relatief grootschalig onderzoek in de regio Brugge-Oudenburg. In de huidige stand van onderzoek lijkt het voor het onderzoeksgebied meer aangewezen om minstens tot een meer genuanceerd beeld van de verspreiding van de verschillende technieken te komen, eerder dan een geografisch determinisme te hanteren waarbij één techniek soms zelfs als etnisch gidsfossiel fungeert. Sommige gebieden worden gekenmerkt door de dominante aanwezigheid van een welbepaalde techniek, maar op de meeste sites blijken toch steeds een aantal verschillende technieken voor te komen (geografische wisselwerking). Er dient in dit verband te worden opgemerkt dat de meeste scherven uit Maldegem behoudens de dominerende organische verschalingscomponent, ook wat rode kleibrokjes bevatten (technische wisselwerking).

### II.5.2. Maldegem-Vake

Bij opgravingen op de 2de eeuwse Romeinse militaire basis in Maldegem-Vake werden twee laat-Romeinse munten aangetroffen, weliswaar niet in context<sup>55</sup>. Het gaat om een munt van Constantinus II (352-358) en een imitatie van een munt van Tetricus I (ca. 270). In de onmiddellijke buurt van het kamp werd tevens een munt van Numerianus aangetroffen (282). De munten van Tetricus en Numerianus sluiten niet zozeer aan bij de volle laat-Romeinse tijd, de munt van Constantinus wel. Op basis van deze losse muntvondsten kan vooraansnog echter niet van een laat 3de en een 4de eeuwse bewoning op deze plaats gewag gemaakt worden. Anderzijds kan en mag een tijdelijke aanwezigheid of een site in de buurt niet uitgesloten worden.

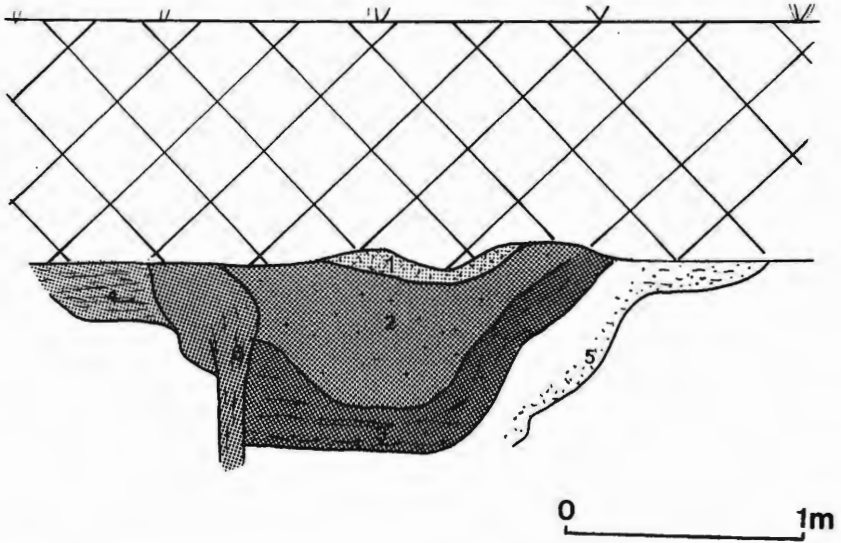
---

<sup>52</sup> Persoonlijke mededeling M. Rogge. Onderzoek St. Macharius: Dienst Monumentenzorg & Stadsarcheologie, Gent.

<sup>53</sup> Zie bijvoorbeeld Mucking aan het estuarium van de Thames: Hamerow H.F., 1987. *Anglo-Saxon Settlement and Spatial Development at Mucking, Essex. Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek.*, 37, pp. 250-252.

<sup>54</sup> Hamerow, Hollevoet & Vince, 1994, p.16.

<sup>55</sup> Persoonlijke mededeling H. Thoen, Universiteit Gent.



*Fig. 2. Doorsnede van de kuil uit Maldegem-Ede.*



*Fig. 3. Een randscherf van een pot met organische verschraling uit de Merovingische kuil van Maldegem-Ede (schaal 1/3)*

## II.6. Adegem-Balgerhoeke (Maldegem)

Bij de graafwerken voor het Schipdonkkanaal zou ter hoogte van het gehucht Balgerhoeke een Romeins grafveld aan het licht gekomen zijn dat voorwerpen bevatte uit de periode midden 1ste tot 4de eeuw<sup>56</sup>. Gezien de voor de regio uitzonderlijke associatie van archeologica uit dergelijke brede tijdsspanne, het gebrek aan gegevens over de vondstomstandigheden en de onbetrouwbaarheid van de collectie Neelemans wensen we de gegevens uit deze bron in vraag te stellen<sup>57</sup>.

## II.7. Merendree (Nevele)

Bij een kleinschalig noodonderzoek op de belangrijke Romeinse nederzetting op de Molenkouter<sup>58</sup>, werd in de bovenlaag een handgevormde scherf (Fig. 9) aangetroffen die vormelijk kan worden gesitueerd in de Saksische cultuursfeer<sup>59</sup>. Het betreft een wandscherf in handgevormde waar, afkomstig van een pot met geknikte wand. De schouder is versierd met indrukken, terwijl de zone onder de knik afwisselend versierd werd door waarschijnlijk vier groepen van telkens verticale spatelindrukken. De zones tussen deze lineaire patronen werden opgevuld door ingedrukte puntversiering. De scherf is technisch van vrij hoge kwaliteit en vertoont een opvallend verzorgde afwerking; vooral de egaal sterke polijsting op het lichaam valt op. Macroscopisch is er weinig of geen verschraling vaststelbaar. Zeker is dat geen gras- of kleibrokmagering werd gebruikt. Wel kunnen enkele kwartskorrels worden onderscheiden. Op basis van macroscopische waarneming is een autochtoon Saksische herkomst niet ondenkbaar<sup>60</sup>. Wellicht kan petrografisch onderzoek hier meer uitsluitsel over geven.

Vormelijk bestaat er een opvallend sterke gelijkenis met een "Noordwest-Germaanse" scherf uit Elewijt, gevonden in de bovenste vullingspakketten van een waterput, en gedateerd in het derde kwart van de 3de eeuw<sup>61</sup>. Wellicht horen

<sup>56</sup> De Clippele L., 1968. *Het Gallo-Romeinse grafveld te Balgerhoeke*. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 22, pp. 109-144.

<sup>57</sup> Thoen H. & De Clercq W., 1995. De Gallo-Romeinse aanwezigheid in Adegem en Maldegem. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks*, Deel XLIX, p.11.

<sup>58</sup> F. Vermeulen, 1988.

<sup>59</sup> De Clercq W., 1995. *De Gallo-Romeinse aanwezigheid in Merendree (Nevele, O.-Vl.) Een archeologische Survey*. Licentiaatsverhandeling, RUG (prom. prof. H. Thoen), pp. 272-275; H.-J. Häbler, (Arbeitsgemeinschaft für Sachsenforschung; Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover): persoonlijke mededeling.

<sup>60</sup> Persoonlijke mededeling H.-J. Häbler.

<sup>61</sup> Van Impe L. & De Buyser Fr., 1990. Elewijt (Zemst, Bt): Romeinse vicus. *Archeologie*, p.58 & vooral Fig. 9; Rogge M., 1996. De Consolidatie (Van Chlodio tot Clovis, ca. 430-511). In: Lamarq D. & Rogge M (eds.). *De Taalgrens. Van Oude tot nieuwe Belgen*. Davidsfonds, Leuven. 1996, Fig; 16,2.

zowel de scherf van Merendree als het exemplaar van Elewijt, thuis in de laat-Romeinse - vroegmiddeleeuwse periode, met name in de 5de eeuwse Saksische cultuursfeer. Het lineaire versieringsschema is te situeren in het door Myres<sup>62</sup> omschreven verticale tot diagonale lijnenpatroon, meer bepaald het *line and dot scheme, without bosses*, waarbij de rechthoekigheid van deze schema's dikwijls geaccentueerd wordt door een opvulling met allerhande andere versieringen (bijvoorbeeld met ingedrukte puntjes). Verwant materiaal werd aangetroffen in Wijster<sup>63</sup> en omschreven als *Sharply Carinated bowl with linear decoration*, een vorm die nauw verwant is aan de typische *Schalenuernen* uit Holstein en dateert uit de 4de-5de eeuw. Gelijkaardige vormen en versieringspatronen komen zowel voor in Sachsen en omstreken zelf<sup>64</sup> als in Britannia<sup>65</sup>. Hoewel de datering gegeven door de verschillende auteurs uiteenloopt van de 4de tot de 5de eeuw, lijkt de scherf uit Merendree vrij duidelijk te dateren in de 5de eeuw<sup>66</sup>, misschien zelfs omstreeks 400<sup>67</sup>. Hoewel er nog geen enkele Merovingische archeologische vondst, valt het historisch gezien op dat de kerk van Merendree gewijd werd aan de heilige Radegunde, een Thüringse prinses (ca.520-587). In Vlaanderen is dit de enige kerk die aan haar gewijd werd. De dichtst bijzijnde Radegunde-kerk is gelegen in Domburg (Walcheren). Bovendien vermeldt het Liber Traditionum van de Gentse Sint-Baafsabdij reeds voor 748 een *basilica* in Merendra<sup>68</sup>.

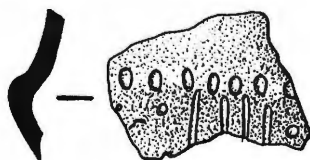


Fig.4. De Germaanse scherf van Merendree-Molenkouter (Schaal 1/3)

<sup>62</sup> Myres J.N.L., 1977. *A Corpus of Anglo-Saxon Pottery of the pagan period*. Cambridge, p.15.

<sup>63</sup> Van Es W.A., 1967. Wijster. A Native Village beyond the Imperial Frontier. *Paleohistoria*, 11-12, Type VIIIb, pp. 315-7.

<sup>64</sup> Cf. bijvoorbeeld Häbler H.-J., 1980. Der sächsische Urnenfriedhof von Oldendorf (Weissenmoor), Kr. Stade, Niedersachsen. *Studien zur Sachsenforschung*, 2, pp. 107-150; Häbler H.-J. (ed.), 1994. *Neue Ausgrabungen in Issendorf, Ldkr. Stade, Niedersachsen. Ein Beitrag zur Erforschung der Kulturgeschichte des sächsischen Stammes auf dem Kontinent*. Informationsschrift zur Ausstellung Vom Tod zum Leben. Die Altsachsen von Issendorf im Spiegel ihrer Gräber des 5 und 6 Jahrhunderts n. Chr. *Studien zur Sachsenforschung*, 9; Genrich A., 1954. *Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funden des 3 bis 6 Jahrhunderts.*, OFFA-Bücher, 10.

<sup>65</sup> Eagles N., 1979. The Anglo-Saxon Settlement of Humberside. B.A.R., 68, p.91 & Fig.48; West V., 1985. West Stow: the Anglo-Saxon Village. *East Anglian Archaeology*, 24, Fig. 92,4; beiden vroeg-Saksisch.

<sup>66</sup> De Clercq, 1995, p.274; Rogge, 1996, p.130.

<sup>67</sup> Persoonlijke mededeling H.-J. Häbler.

<sup>68</sup> Met dank aan dr. G. De Clercq, VUB en ULB

## II.8. Ursel (Knesselare)

Bij terreinprospectie in het voorjaar van 1997 op de Romeinse nederzetting te Ursel-Berken-Kapel troffen we een handgevormde scherf aan, gekenmerkt door een wel zeer overvloedige verschraling met rode kleibrokjes. Technisch sluit deze scherf volledig aan bij het materiaal uit Bachte-Maria-Lerne. Er dient benadrukt dat deze vondst een losse prospectievondst betreft, aangetroffen op een Romeinse nederzetting. Hoewel het stuk zich technisch zonder probleem in de vroege-Middeleeuwen laat situeren, dienen verdere prospecties en/of opgravingen afgewacht te worden om meer uitsluitsel te krijgen aangaande de mogelijk vroegmiddeleeuwse aanwezigheid op deze site.

## III. Synthese.

Deze bijdrage wil een eerste summiere *status quaestionis* zijn voor de stand van onderzoek van de laat-Romeinse - vroegmiddeleeuwse bewoning in het noordwesten van Oost-Vlaanderen. Net zoals voor de Romeinse tijd scheen ook deze periode tot voor een tiental jaar geleden afwezig in het bodemarchief van de regio. Ondertussen werd onder andere door de uitvoerige luchtfotografische prospectie van J. Semey, door enkele noodopgravingen en sinds kort uitvoerige systematische en gerichte terreinprospectie, heel wat vooruitgang geboekt voor de kennis van de prehistorie en de Romeinse tijd. Hoewel het onderzoek (prospectie & opgraving) voor de metaaltijden en de Romeinse tijd stilaan een weliswaar onvolledig maar toch iets breder gefundeerd inzicht toelaat in de ruimtelijke spreiding, de aard en de chronologie van sommige aspecten van de bewoning en/of begraafplaatsen, is dit voor de in dit artikel behandelde periode vooralsnog niet het geval. We stellen enkel vast dat door de globale opdrijving van de archeologische activiteit in de regio in de periode 1996 - midden 1997, minstens drie Merovingische sites werden ontdekt op basis van sporen *in situ*. Voorheen was er slechts verspreid materiaal aan het licht gekomen, vooral bij opgravingen (één vondst *in situ*) of bij prospecties op sites uit de metaaltijden of de Romeinse tijd. Verder werden recent nog een aantal oppervlaktevondsten geregistreerd. Ongeacht de diversiteit in vondstomstandigheden (*in situ*, losse vondst, oppervlakteconcentratie) en op basis van een in tijdsspanne relatief beperkt onderzoek, blijkt toch dat de laat-Romeinse en vooral de vroegmiddeleeuwse periode duidelijk aanwezig is in het bestudeerde gebied. Het tot onlangs ontbreken van beschikbare gegevens is blijkbaar enkel een gevolg van de intensiteit en de stand van onderzoek evenals van het manifest gebrek aan interesse die vanuit de archeologische wereld voor de regio en periode in het bijzonder gedurende jaren aan de dag werd gelegd. Anderzijds speelde misschien ook een gebrek aan kennis van het archeologisch materiaal een rol. Het is in elk geval zonder meer duidelijk dat de intensiteit van prospectie, noodonderzoek en eventueel zelfs het gerichte nederzettingsonderzoek nog meer dient opgevoerd te worden, willen we binnen een aantal jaren nog een beter

## VROEG-MIDDELEEUWSE ARCHEOLOGIE

inzicht kunnen krijgen in de specifieke problematiek van deze periode in de zone ten noordwesten van Gent. In hoeverre dit alles echter nog kan worden gerealiseerd binnen het archeologisch reeds sterk gehavende en continu aan culturele erosie blootgestelde bodemarchief van de regio, is een andere vraag.

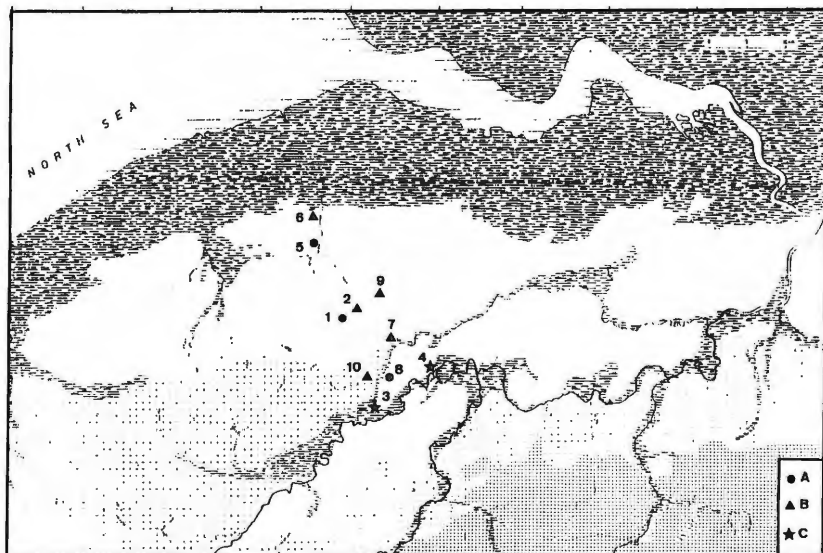


Fig. 5. Verspreiding van de 4de - 8ste eeuwse vondsten in het gebied ten westen & noordwesten van Gent.

1: Aalter-Parking; 2: Aalter-Houtem; 3: Bachte-Maria-Leerne-Kouter; 4: Drongen-Heilig Huizeken; 5: Maldegem-Ede; 6: Maldegem-Vake; 7: Merendree-Molenkouter; 8: Vosselare-Kouter; 9: Ursel-Berken Kapel; 10: Nevele-Kerrebreek

A: in situ; B: losse vondst; C: oppervlakte-concentratie,

Voor wat betreft de *laat-Romeinse* tijd beschikken we over de vondstmelding van een 4de- eeuwse munt uit Aalter, de losse muntvondsten in Maldegem-Vake en de 4de-5de-eeuwse Eifelwaar uit Bachte-Maria-Leerne en wellicht Aalter-Parking. Munten kunnen op de aanwezigheid van bewoning in de buurt wijzen, maar kunnen bijvoorbeeld even goed het resultaat zijn van verlies tijdens een zeer kortstondig verblijf of gewoon een doortocht. Slechts in Bachte-Maria-Leerne kan een nederzetting worden verondersteld.

Sporen van *Germaanse* aanwezigheid uit de 5de eeuw werden aangetroffen onder de vorm van typisch aardewerk in Noordwest-Duitse traditie. De scherven uit Merendree en Aalter-Houtem werden beide op Romeinse sites uit de Hoge Keizertijd aangetroffen. Er werden echter nog geen duidelijke Germaanse

sporen *in situ* aangetroffen zoals dat even ten zuiden van de Leie te Sint-Martens-Latem wel het geval was<sup>69</sup>.

Drie vroegmiddeleeuwse nederzettingen werden ontdekt op basis van sporen *in situ* (Bachte-Maria-Lerne, Aalter, Maldegem). De vondst *in situ* van Vosselare kan eventueel ook op de aanwezigheid van een Merovingisch site in de buurt wijzen, terwijl de oppervlakteconcentratie te Drogen met een Merovingische site aan de buitenbocht van de Leie kan worden geassocieerd. We stellen tenslotte vast dat zowat alle localiseerbare elementen zich bevinden in de onmiddellijke buurt of op Romeinse sites uit de Hoge Keizertijd, bij voorkeur langs beken of rivieren (Merendree, Bachte-Maria-Lerne, Drogen, Maldegem, Vosselare, Nevele) of op topografisch meer significatieve opduikingen (Aalter, Ursel). In drie gevallen betreft het gebieden met Romeinse nederzettingen die in de Hoge Keizertijd, vooral dan in de tweede helft van de tweede en de eerste helft van de 3de eeuw, ongetwijfeld een regionaal belangrijke functie bezaten (Merendree, Aalter, Maldegem). In geen enkel geval zijn er voldoende sluitende bewijzen die een culturele continuïteit aantonen. Hoogstens kunnen we van een topografische continuïteit gewag maken waarbij de hogere droge gronden, liefst in de buurt van een waterloop, primeerden<sup>70</sup>. Dat deze waterlopen in de vroege Middeleeuwen een zeker belang hadden, blijkt onder andere uit de overlevering van enkele riviernamen zoals bijvoorbeeld Dormia (Durme) voor de rivier die hedentendage nog Durme heet én voor haar bovenloop, de Kale-Poekebeek<sup>71</sup>.

Voor wat betreft de overgang naar de volle Middeleeuwen, resten er nog meer onopgeloste vragen. Met name Karolingische bewoning werd vooralsnog niet geattesteerd<sup>72</sup>. Toch zijn we ervan overtuigd dat een verdere opdrijving van onderzoek, bijvoorbeeld ook in de huidige dorpscentra zelf, een beter licht zal werpen op de aard en de verspreiding van de bewoning uit die perioden.

<sup>69</sup> Vermeulen, 1989, pp.76-77.

<sup>70</sup> Dezelfde opmerking geldt voor de overgang van de ijzertijd naar de Romeinse tijd. Bij het onderzoek in de vallei van de Kale blijkt een duidelijke topografische continuïteit van in de steentijd tot in de vroege Middeleeuwen waarbij de hoger gelegen, goed gedraineerde zand- en lemig-zandgronden een select nederzettingsareaal vormden en een succesvol, wisselend biologisch en economisch potentieel met de vlakbij gesitueerde Kale-vallei opleverden.

<sup>71</sup> Devos A., 1958. De Middeleeuwse loop van de Durme en haar bijrivier de Poeke. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks*, 10, pp. 31-46; Van Uytfanghe M., 1981. *La vallée de l'Escaut et ses affluents à l'époque mérovingienne: le témoignage des textes*. In: Van Doorselaer A. (red.), pp. 23-65, p.27. Het voorkomen van het toponiem Durme, langsheen de Durme maar ook langsheen de hedendaagse Kale (bv in Merendree) blijkt hier zeer significant voor te zijn. We wijzen hier ook in het bijzonder op het voorkomen van vroegmiddeleeuwse vondsten langsheen de Kale.

<sup>72</sup> Zeer recent konden we bij controle van bouwwerken naast de kerk van Merendree, radgestempeld Karolingisch aardewerk recupereren.